

Középkori települések Márkó területén (I.)

KARLINSZKY BALÁZS

A Márkó név a középkorban a mai település területén található több egykori falu közül csak az egyiket jelölte. A község nagy kiterjedésű határában a régészet tárgyi emlékei és a történettudomány írásos forrásai segítségével legalább további három lakott hely léte igazolható. Ezek közül a falu mai nevét adó egykori Márkó a mai községtől délre, a Séd bal partjára lokalizálható, s ugyancsak ezen a környéken feltételezhető egy másik középkori település, Gyipót. A harmadik település az egykori Bere faluval azonosítható, amely a faluból a Hárskút irányába, észak felé vezető út mentén a Kápolnadomb mellett előkerült középkori templomromok környékén kereshető. A mai település határának Herenddel szomszédos nyugati részén, az Aranyos-patak völgyében fekvő Csapberek területén a középkori Mesteri település helyezkedett el.¹

Márkó, vagy ahogy a középkori írásos források gyakran nevezték, Szentmárk és Szentmárkúr az egykori templom védőszentjéről, Szent Márk evangélistáról kapta nevét. A szentek neveiből, vagyis a templom patrocíniumából származtatható település-névadás értelemszerűen a kereszténységhez köthető, tehát Szent István király (1000–1038) korától, a XI. századtól vált mind gyakoribbá, s különösen a XIII. században volt jellemző.² A Mesteri név a magyar *mester* személynévként is használatos köznévből eredeztethető, ami alapján feltételezhetően legkorábbi lakosai is magyar etnikumúak lehettek.³ Hasonlóan magyar eredetű lehet Bere és Csapberek elnevezése, míg Gyipót esetében ezt csak feltételezhetjük.⁴

A fálvak mindegyike jobbágytelepülés volt – ellentétben például a közelben fekvő, jellemzően kismemesek lakta Szentgállal –, így lakóinak életét a földesúri keretek határozták meg. A négy felsorolt település történetében közös, hogy hosszabb-rövidebb ideig valamennyi egyházi testület tulajdonában állt. Szentmárk birtokosa a középkorban a bakonybéli Szent Mór bencés apátság volt, a szomszédos Gyipótot és Berét

¹ *Szentmárk*: MRT 2. 129–130. (Márkó 31/11. sz.), CSÁNKI III. 229. (Endrédként; magyarázatát lásd később!) és 253., VMHL 260.; *Gyipót* uo.; *Bere*: MRT 2. 129. (Márkó 31/5. sz.), CSÁNKI III. 222. VMFN IV. 229. (40. sz.); *Mesteri*: MRT 2. 127–128. (Márkó 31/1–3. sz.), CSÁNKI III. 242., VMHL 263., VMFN IV. 228–229. (37. sz.).

² MEZŐ 1996. 151–152. (56. sz.), 234–235., KRISTÓ 2005. 11–12., FNSZ L–Zs. 97.

³ A Vas megyei Mesteri község etimológiája alapján. Vö. FNSZ L–Zs. 125.

⁴ FNSZ A–K. 197. és 306.

pedig magánszemélyektől történő adományozás, illetve vásárlás útján a veszprémi székeskáptalan szerezte meg, amelyik egyúttal Mesterit is egyik legkorábbi birtokai közé sorolta. Az egyes települések története elsősorban a birtokosok közötti pereskedések alkalmával keletkezett – és fennmaradt – oklevelek révén ismerhető meg. Számos dokumentum született ugyanis a Bándot birtokló Essegvári család, a mára elpusztult egykori Menyeke⁵ falu birtokosai, a veszprémvölgyi apácák, a lövöldi (ma Városlód) karthauzi monostor, a bakonybéli bencések, illetve a veszprémi székeskáptalan kanonokjai közötti különböző bírósági eljárások alkalmával.

A községek története a XIV. század közepéig

A középkori jobbágytelepülések életének megismeréséhez elengedhetetlen földrajzi adottságaik feltérképezése. Márkó a még napjainkban is jelentős kiterjedésű bakonyi erdőség bejáratánál fekszik, amely a XVIII–XIX. századi nagyobb mértékű erdőirtásokig összefüggő rengeteget alkotott, s még a korabeli viszonyokhoz képest is gyéren lakott tájegységnek számított. A térség peremén Veszprém mezővárosa az azonos nevű vármegye és püspökség székhelyeként világi és egyházi igazgatási központ volt, az erdőségben pedig uralkodói adományból egyházi centrumok létesültek. Utóbbiakat a Szent István által alapított bakonybéli bencés, a korábbi királyi udvarházból Zircen kialakított ciszterci, és a XIV. században alapított lövöldi karthauzi monostorok képviselték. Ismert ugyanakkor, hogy a püspökségek és – a jogilag, tehát birtokállomány tekintetében ekkor még tőlük el nem különült – székeskáptalanok birtokaikhoz szintén az uralkodók rendelkezéséből jutottak.⁶

A tájegység legnagyobb birtokosa kezdetben az Árpádok királyi családja volt. A Dunántúl középső területein már a honfoglalók megtelepedésével is számolhatunk, amit Veszprém és Székesfehérvár uralkodói székhely szerepe, továbbá a területen lévő királyi adományból létesült pannonhalmi és bakonybéli bencés monostorok jeleznek. A Bakony mint uralkodói erdőuralom és vadászó hely tagolódott be a korai, XI–XII. századi királyi birtokszervezetbe, s Márkó szomszédságában jött létre a valamivel később megszerveződött bakonyi erdőispánság, amelynek ispánjai a XIII. század első harmadától ismertek.⁷

A községen az elkerülő gyorsforgalmi út legutóbbi években történt megépültéig áthaladt a Székesfehérvár–Graz nemzetközi országút. A középkorban az ország középső részéről Ausztria és az Adria felé vezető jelentős kereskedelmi útvonal azonban nem erre, hanem Tapolca, illetve nagyvázsonyi elágazással Nyirádon át Sümeg felé vezetett. Ugyanakkor a mai Márkó területén haladt keresztül az a kisebb jelentőségű út, amely

⁵ Ma Bánd területén: MRT 2. 66. (13/6. sz.).

⁶ KRISTÓ 1994. 77.

⁷ ZSOLDOS 2011. 128–129.

Veszprémből Lövöld érintésével haladt Somlóvásárhelyre, a megye másik *sedria*-helyére, illetve Pápa irányába.⁸ Ezeken az utakon Bándnál és Billegénél (a mai Tótvázsony területén) ellenőrizte vámhely a kereskedelmi forgalmat,⁹ így a középkori települések és birtokosaik számára az utak Márkón különösebb hasznot nem jelentettek.

a) Szentmárk

A bakonybéli apátság a XI. századi királyi alapítású bencés apátságok sorába tartozott, s korábbi előzmények után 1037 körül döntött létrehozásáról Szent István király.¹⁰ A monostor ekkor kelt hamis, valójában 1239 körül összeállított¹¹ adománylevele még nem sorolta fel a szerzetesek birtokai között Szentmárkot. A XI. század végén, 1086-ban Szent László király (1077–1095) neve alatt fennmaradt ugyancsak hamis oklevél ugyanakkor már számba vett egy András püspök adományából létrejött falut András-püspöki (*villa, que dicitur Andree episcopi*) néven a *Lessu*-nek nevezett hegy alatt.¹² A bakonybéli összeírás egységes oklevéllel szerkesztett szövege négy különböző időpontban keletkezett részt tartalmaz, amelyek közül az elsőben olvasható birtokfelsorolás minden bizonnyal II. Géza király (1141–1162) halálát követően készült, és hitelesnek tekinthető.¹³ A bencés rendi hagyomány szerint a később Szentmárknak nevezett falu (*villa*) tehát vagy András püspök,¹⁴ vagy Szent László király adományából került a bakonybéliek birtokába.

Ugyancsak az 1086-ra keltezett összeírásban olvasható egy bizonyos Márton kanonok által a Bakony szomszédságában a bencéseknek adományozott prédiüm¹⁵ (*predium, quod Martinus canonicus Sancto Mauricio dedit iuxta Bocon*). Az oklevélben olvasható rövid határjárás alapján nem elképzelhetetlen, hogy a szöveg összeállításakor, a XII. század közepén még létezett a környéken ez a település, ugyanis szomszédságában András főpap (püspök? – *Andree presulis*) szénégető kemencéjét és az adományozó Márton által égetéssel művelhetővé tett Bere nevű helyet (*locum*,

⁸ GLASER 1929–1930. 152. után, illetve KUBINYI 1989. 328–330. A somlóvásárhelyi megyei ítélszékre lásd C. TÓTH 2010.

⁹ WEISZ 2013. 65. (Bánd), 87–88. (Billege).

¹⁰ PRT VIII. 9–26.

¹¹ PRT VIII. 265., DHA 117.

¹² PRT VIII. 268., DHA 251., ÁÓÚ I. 32. A Les-hegy egyes vélemények szerint a mai Bánd határában található Vár-heggyel azonosítható. MRT 2. 66. (Bánd 13/5. sz.).

¹³ PRT VIII. 265.

¹⁴ PRT VIII. 31. A XI–XII. században egyetlen András nevű püspök ismeretes, aki 1169–1176 között irányította a győri egyházmegyét. ZSOLDOS 2011. 91. Tóth Endre véleménye szerint létezett egy XI. századi András nevű veszprémi püspök is, aki 1062 és 1081 között töltötte be a veszprémi főpapi széket. TÓTH 2021.

¹⁵ A szó jelentése ekkor földesúri tulajdonban álló gazdasági üzem, amelyen szolgálónépek éltek. Szélesebb körben ismert 'puszta' jelentését a XIV. század végétől nyerte el. Vö. SOLYMOSI 1994.

ubi Martinus incedit aratrum Bere) említették.¹⁶ A történeti köztudatba Mártonházafölde néven került lakott helyről ezt követően a XIV. századból vannak adataink. 1354-ben Péter béli apát az apátság egy koppányi jobbágyának, Pánczél Jánosnak a király tengeren túli hadjárataiban – I. Lajosnak (1342–1382) az 1340-es évek második felében Itáliában a nápolyi Anjou-örökségért folytatott küzdelméért ez alatt – az apátság nevében tett szolgálataiért *Mortefevld* nevű birtokrészét adományozta.¹⁷ Az adományozás ellen néhány hónappal később a bakonybéli monostor konventje emelt kifogást, s tiltakoztak az apát *Martunhasafeuld*-re vonatkozó adománya ellen.¹⁸ Utoljára 1418-ban olvashatunk az Endréd vagy más néven Szentmárton néven említett településről, amikor egy peres ügyben a szomszédos birtokok között említették Menyekével, Csatárral¹⁹ és a Les erdővel. A birtok további sorsa fennmaradt írásos források híján ismeretlen; elnéptelenedett vagy valamelyik szomszédos apátsági birtokrészbe olvadt. Elképzelhető az is, hogy a Szentmárton név esetében összerosódott a személynévi eredetű Mártonházafölde és a templomcíméből származó Szentmárk településnév, mivel ahogy látni fogjuk, 1444-ben már egyértelműen Szentmárk volt Endréd másik neve.²⁰

A korai oklevelek közül minden kétséget kizáróan autentikus az 1230-ban IX. Gergely pápa (1227–1241) által kiadott kiváltságlevél, amely a veszprémi püspökkel szemben biztosította a bakonybéli monostor jogait. Az apátság ugyanis exempt egyház volt, azaz nem tartozott a megyéspüspök joghatósága alá, így a birtokain található templomok után járó egyházi adót, a tizedet nem a veszprémi és győri püspököknek, hanem az apátnak kellett beszolgáltatni. A dokumentumban felsorolt települések között említették a Szent Márk tiszteletére szentelt endrédi (az András régies névváltozata: Endre) kápolnát is, amely tehát a XIII. század első harmadában már biztosan állt.²¹ A templom titulusából képzett Szentmárk és Endréd azonosságára biztos forrás a XV. századból ismeretes, amikor 1444-ben Mihály bakonybéli apát a veszprémvölgyi apácáknak adta bérbe Endréd vagy más néven Szentmárkúrfölde (*Endred alio nomine Zenthmarkwrfelde*) nevű birtokát.²²

¹⁶ PRT VIII. 268–269.

¹⁷ PRT VIII. 331. (67. sz.). Vö. CSÁNKI III. 242.

¹⁸ PRT VIII. 332–333. (69. sz.).

¹⁹ MRT 2. 251. (Veszprém 51/72. sz.), CSÁNKI III. 225.

²⁰ 1418-ra: „... *Endred alio nomine Zenthmarton*...” VOSuppl 372. (207. sz.) Téves a rendtörténet arra vonatkozó állítása, hogy a XV. század közepén még apátsági birtok lett volna. A hivatkozott forrásban ugyanis Szentmárk(-úr) olvasható, az említett Szentmártonfalva, amely Csajág és Küngös környékén feküdt, 1515-ben került a veszprémi székeskáptalan birtokába. Vö. VO 325–327. (211. sz.), CSÁNKI III. 253.

²¹ PRT VIII. 279. (8. sz.); MREV I. 82. (XCV. sz.), ÁÚO 272. (163. sz.).

²² PRT VIII. 511–512. (210. sz.).

A bakonybéli bencések márkói falva tehát a XIII. században Endréd néven volt ismeretes. Az apátság azonban rendelkezett egy másik Endréd nevű településsel is a közelben, a mai Magyarpolány határában. A települések történetének tisztázásához szükséges a két falura vonatkozó oklevelek különválasztása. Ebben a fennmaradt oklevelekben foglalt azonosítható helynevek, illetve a szomszédos települések ismert birtokosainak meghatározása nyújthat segítséget.²³ Nem sokkal a pápai oklevél keltét követően, 1235-ben a szomszédos Gyipóton a veszprémi székeskáptalan jutott vásárlás révén birtokrészekhez. Az adásvételt megőrkítő oklevélben megjárták a kérdéses birtokrész határait, amelyet ekkor keletről Endréd határolt.²⁴ Ez kétségtelenül az az Endréd, amelyet a későbbiekben Szentmárk néven említenek a források. Időben igen közel, 1255-ből származik az apátság másik, hasonló nevű birtokának határjárása. Az ebben az oklevélben említett, ma is azonosítható földrajzi nevek – az Apácasonlóra és Becsére vezető utak – alapján ez a birtok kapcsolható a mai Magyarpolány határában lévő településhez.²⁵ A kutatók balszerencséjére az Endrédet említő oklevelek többsége esetében támpontot nyújtó földrajzi nevek híján nem lehet egyértelműen eldönteni, melyik bencés birtokra vonatkoznak. Némi segítséget ugyanakkor az adhat, hogy a XV. század elején egy forrás ugyancsak a szövegében említett szomszédos helységek – Borsat, Etej²⁶ – alapján a Magyarpolány közelében lévő Endrédről állította, hogy 1402-re lakatlanná vált.²⁷ A későbbiekben e település nem fordult elő a forrásokban, ellenben a másik Endréd templomának patrocíniumát fokozatosan átvéve Szentmárk néven a török korig lakott település volt, s így nevét adhatta a XVIII. században ismét benépesülő községnek.

b) Gyipót

Gyipótot, mint láttuk, egy 1235-ben kelt oklevél szerint keletről Endréd határolta, azonban a két település régészeti emlékanyaga nehezen különíthető el. Középkori településnyomok Márkó határának Séd bal parti részén két, egymáshoz közeli helyen található. Az egykori községek azonosításához mindössze a határjáró oklevél vi-

²³ Csánki Dezső is megkülönböztette a Polány, illetve a Csatár és Menyeka közelében lévő Endrédet. CSÁNKI III. 229. A régészeti topográfia összeállítói is szembesültek a problémával: MRT 2. 129–130. (Márkó 31/11. sz.) és MRT 3. 146. (Magyarpolány 35/4. sz.). Koppány Tibor szerint az 1230-ban említett Szent Márk kápolna a Magyarpolány melletti Endrédre vonatkozik, amely később, a XV. században elpusztult. KOPPÁNY 1967. 128., vö. 27. jegyzet.

²⁴ „*Cuius terre conterminalis est in parte orientali villa Endred.*” DF 200631.

²⁵ PRT VIII. 294.

²⁶ MRT 3. 146. (Magyarpolány 35/3. sz.), CSÁNKI III. 230.

²⁷ „... *inter possessiones eiusdem ecclesie Borsod, Polyand et Ethey adiacentem et quandam aliam particulam terre dicte possessionis Ethey et similiter quandam aliam possessionem prefati monasterii de Bel habitatoribus destitutam Endred vocatam in conmetaneitate seu vicinitate dictarum possessionum ipsius domini abbatis...*” PRT VIII. 424.

szonlagos helymeghatározása ad támpontot. Ez alapján a keletibb, a malom környéki leletanyag Endrédhez, a nyugatabbra fekvő, a Temető-dűlőn az egykori murvabánya által megbolygatott és újabban feltárt részen Gyipót helyezkedhetett el.²⁸

A nevezetes 1235. évi oklevélben a veszprémi káptalan 25 ezüstmárkáért vásárolta meg Gyipóton *Guepolt*-i Sebestyén fia *Keselev* 2 ekealja földjét, 1 szántóját, a földhöz tartozó 1 szabadosát annak 4 fiával.²⁹ Az oklevél szövege szerint a terület határos volt a bakonybéli apát Endréd nevű birtoka mellett dél felől Menyekével és a Séddelel azonosítható folyóval. Határa innen a patak közepén nyugat felé haladva vezetett, ahol érintett egy malmot és szomszédos volt Igmánd (Wigman) nembeli³⁰ András comes birtokával. Újabb határjelek után területét észak felől ismét András comes és a veszprémi székeskáptalan – minden bizonnyal Mesterivel azonosítható – birtokai határolták. Két évvel később az eladó panaszt emelt 9 libertinusáért a veszprémi kanonokok ellen. A testület 5 személyről be tudta mutatni az 1235-ös adásvételi dokumentumot, a másik 4 név szerint említett libertinust pedig végül egyezség értelmében Keselő és rokonai a káptalannak 4 márkáért eladták.³¹ A kanonokok ezt követően a XIV. század közepéig birtokolták Gyipótot, amikor arra a szomszédos bándi vár tulajdonosai, az Essegváriak tették rá a kezüket.

c) Bere

A mai település északi határában állt egykori Bere településről alig szólnak kora középkori források. Időben ezek közül az első a XIII. század derekáról származik: 1269-ben Pósa fia Pósa a Bakony megyében fekvő *Bera* birtokát 40 márkáért eladta Szák nembeli Konrádnak.³² A falut ekkor tehát világiak birtokolták, s a famíliához tartozó Konrád unokája, János fia Domonkos örökölt birtokának számított 1358-ban

²⁸ Gyipóthoz a 31/9-es és 31/10-es, Endrédhez a 31/11-es lelőhelyek kapcsolhatók. MRT 2. 129–130. 2007-2008-ban Rainer Pál vezetésével a murvabánya területén folytatott ásatások is erre az eredményre jutottak: LDM RA 19759/2008. és 19845/2009.

²⁹ SOLYMOSI 2006. 153–154. Tévesen, 1335-ös dátum alatt: VeszpReg 274. sz., illetve AOkl XIX. (1335.) 814. sz. A középkori *ekealja* földmérték-egység akkora földet jelentett, amekkorát egy mezőgazdasági év alatt egy eke felszánthatott. A művelhető terület minőségétől függően nagysága vidékenként eltérő volt. BOGDÁN 1978. 164.

³⁰ KARÁCSONYI 1995². 692–696.

³¹ SOLYMOSI 2006. 154., VO 39–40. (15. sz.). Párja: VFL III.1.a.1. Gyipoldt 1½. (DF 283209.), SOLYMOSI 2006. 155. Első közlései: SOLYMOSI 2001. 243. és 244.

³² HO IV. 46–47. (26. sz.), VO 55–56. (26. sz.). Az adásvétel során egy veszprémi malom is gazdát cserélt. A Szák nemzetségre lásd KARÁCSONYI 1995. 948–954., ENGEL, 2001. Szák nem, Várongi tábla. Karácsonyi a Berét Konrádnak eladó Pósa fia Pósa is ábrázolta a Várongiak családfáján, aki eszerint unokaöccsével bonyolította le az adásvételt. Engel ugyanakkor – talán bizonytalanul ítélve a forrást, mivel annak szövegében így nem szerepel – nem vette fel az eladót a családfára.

is. Ekkor kőből épült templomáról is tudomásunk van.³³ Az oklevelek a veszprémi káptalan magánlevéltárában maradtak fenn, mivel a Domonkostól származó Várongi család 1436 előtt történt³⁴ kihalását követően új tulajdonosaitól 1452-ben a veszprémi kanonokok testülete vásárolta meg,³⁵ s a tulajdonosváltás a kialakult gyakorlat szerint a jogokat igazoló oklevelek átadását is jelentette.

d) Mesteri

Szent László király neve alatt maradt fenn az a birtokösszeírás, amely dátuma szerint 1082-ben rögzítette a veszprémi székeskáptalan birtokait. A káptalan ezen birtokjegyzéke valójában 1326–1327 körül keletkezett,³⁶ Mesteri esetében azonban nincs okunk kételkedni abban, hogy a község a testület egyik korai birtoka lehetett. A kanonokoknak az összeírás szerint 6 ekealja földje, több szekere és egyéb szolgálónépei éltek a mai Csapberek közeli településen, illetve erdejük volt a *Lesew*-nek nevezett helyen.³⁷ Előljárójuk a birtokösszeírás elkészítésekor az a Márton fia Máté lehetett, akit 1313-ban azzal bíztak meg, hogy egy helybeli elhunyt jobbágy telkére szolgálónépeket telepítsen, amiért cserébe a káptalan őt egyházi nemeseinek sorába fogadta.³⁸

A birtokra vonatkozó legkorábbi hiteles forrás 1255-ből származik. Ekkor a veszprémi káptalan egy hiteleshelyi eljárás során saját képviselőjeként *Scega* mesteri papot küldte ki, éppen az Endréddel kapcsolatban már említett határjárás elvégzésére.³⁹ Bár a település templomának titulusa nem ismert, első említése is ehhez a dátumhoz köthető.

Konfliktusok a bándi vár uraival, az Essegváriakkal

Napjainkban Márkót nyugatról Bánd község határolja, amelynek jellegzetes településképi eleme Essegvár romja. A XIV. század elejétől a Lőrinte nembeli Lőrinte, később Essegvárinak nevezett család volt a bándi (E-)Segvár birtokosa, ami a később-

³³ VO 142. (92. sz.), VeszpReg 494. sz.

³⁴ DL 12913.

³⁵ MEV 161–163. (85. sz.), VO 227–230. (144. sz.) A XV. századi adásvételt lásd később.

³⁶ KARLINSZKY 2016.

³⁷ DHA 236., VO 23. Les később is a káptalan erdeje volt: 1418-ban Csatár, Menyke és Endréd (vagy Szentmárton) határolták. VOSuppl 372. (207. sz.). Menyektől 1422-ben ismét elhatárolták. ZsO IX. 639. sz.

³⁸ VeszpReg 63. sz., AOkl III. 497. sz.

³⁹ „... *Scegam sacerdotum nostrum de Mesty...*”. PRT VIII. 294. A hiteleshelyi eljárást az uralkodó parancsából az adott vidéken „illetékes” egyházi testület képviselője, illetve környéken lakó királyi alattvalók, később pedig vármegyei emberek végezték. Ennek során az uralkodó parancsait – vizsgálatok folytatása, birtokba iktatások, ítéletek kihirdetése és foganatosítása – hajtották végre az eljáró egyházi és világi megbízottak.

biekben alapvetően meghatározta a vártartomány árnyékában létező szomszédos, más birtokossal rendelkező községek életét. Az erősség építése azonban nem hozzájuk, hanem Bánd korábbi tulajdonosaihoz kapcsolható. 1233 előtt a Balaton-felvidék jelentős birtokosának számító Atyusz nemzetségből⁴⁰ származó Atyusz (*Ochuz*) szlavón bán eladta Seg vagy Bánd, Billege, Hidegkút és (Tót-)Vázsony nevű földjeit Igmánd nembeli András comesnek.⁴¹ Az adásvételről hírt adó oklevél 1233-ban a mondott birtokok határjárásait tartalmazza, így Bánd kapcsán a szomszédos bakonybéli monostor, egy bizonyos *Kesele* és a (veszprémi) Szent Mihály-székesegyház birtokai felől is határt húztak. Kétségtelen, hogy a Veszprém felé tartó patak mentén ezek a Bándot keletről határoló mai Márkó területén található egykori középkori településeket takarják. Ezt támasztják alá a már korábban említett, 1235-ben Gyipóton történt adásvétel során nevesített határosok is. Mindkét oklevél határjárásából kiderül továbbá, hogy András comes birtokos volt a márkói részeken is, és elképzelhető, hogy birtokai kikerekítésének szándéka állhatott az Atyusz bánnal megkötött adásvétel háttérében.

Maradt azonban uralkodói birtokjog is Bánd területén – a bakonyi királyi népek tekintetében –, s éppen ezért került sor a birtokok elválasztására 1233-ban. IV. Béla ezeket a bándi királyi jogokat adományozta Mikod comesnek, amely adományt 1279-ben IV. László is megerősítette.⁴² Ekkor még nem említették a várat, amely 1309-ben azonban már biztosan állt. Ekkor ugyanis Igmánd nembeli Miklós mester⁴³ Lőrinte nembeli Lőrinte mesternek és fiainak, Miklós, Tamás, János és Beke mestereknek adta el Seg várát tartozékaival együtt.⁴⁴ A Lőrinte majd Essegvári család Veszprém megyében jelentősnek számító nemesi familia volt, amely így 1309-től egy várat is magáénak tudhatott. A márkói települések birtokosainak szempontjából ez azzal járt, hogy már az 1310-es évek második felétől kezdődően figyelmet kellett fordítaniuk itteni javaik védelmére, és többször peres úton voltak kénytelenek elégtételt venni az Essegvári familia alattvalóinak hatalmaskodásaiért.⁴⁵

⁴⁰ A nemzetségre bővebben: NEMES 2006.

⁴¹ HO IV. 14–19. (5. sz.).

⁴² RegArp 1666. sz. és 2964. sz. Az eseményekhez hozzátartozik, hogy 1270 előtt Igmánd nembeli András kegyvesztett lett s megfosztották birtokaitól, amelyet ekkor V. István jóvoltából visszakapott. (RegArp 1975. sz.) Az intézkedést 1273-ban IV. László is helyben hagyta. (RegArp 2352. sz.) Mivel legkésőbb 1279-ben mindkét familia, az Igmánd nembeliek és Mikod comes fia, Mikod bán is Bánd birtokosai voltak, így utóbbiak esetében az 1233-ban elhatárolt királyi birtokokat kell javaik háttérében látnunk. Mikod bánra lásd ZSOLDOS 2011. 337., illetve ENGEL 2001. Kökényesradnót nem, 1. tábla: Dobokai.

⁴³ Igmánd nembeli Miklós a Bándot az Atyusoztól megszerző András dédunokája volt. KARÁCSONYI 1995². 693.

⁴⁴ CD VIII/1. 364–367. (CLXI sz.).

⁴⁵ A bándi vár történetére, illetve az Essegváriak birtokszerző akcióira lásd RAINER 2008. Az Essegvári család történetének részletes ismertetése a vár birtoklástörténetén keresztül: HORVÁTH 2002. 9–39. A család történetéről a XIV. század közepéig lásd KARÁCSONYI, 1995² 808–813.

Bár nyilván már korábban is akadhettek nézeteltérések a birtokosok között, az események az 1350-es és 1360-as évtizedekben váltak úgy szólván mindennaposá. Az Igmánd-örökség révén Gyipóton birtokos Essegváriak a több szálon nyomon követhető történések eredményeképp megszerezték az itteni veszprémi káptalani telkeket. A konfliktus során először arról értesülünk, hogy 1352-ben panaszt emeltek a kanonokok, miszerint Essegvári Tamás fiai, Miklós és János a testület *Guepolt* nevű földjét elfoglalták.⁴⁶ A nézeteltérés nem rendeződött, s az országbíró előbb 1358 tavaszán a fehérvári káptalant szólította fel az ügyben vizsgálat végzésére.⁴⁷ A fehérvári kanonokok április 8-án megjelentek a helyszínen, ahol a vitatott mesteri és gyimóti (!)⁴⁸ birtokrészt megkísérelték a veszprémi kanonokok számára iktatni, azonban ennek az Essegváriak ellentmondtak.⁴⁹ Az eljárás során Gyipót esetében szemrevételezéssel két ekelja nagyságúra becsülték a káptalant illető részt – éppen akkorára, amelyhez a testület 1235-ben vásárlás útján jutott. Szécsi Miklós országbíró előtt a kanonokok bemutatták az utóbbi adásvételről szóló oklevelet – amelyet a pert lezáró ítéletlevélben egyébként hibásan 1335-re datáltak⁵⁰ –, amivel szemben pedig Essegvári Tamás fiai állították, hogy emberemlékezet óta birtokolták a kérdéses földet. Az országbíró ezt követően a győri székeskáptalant bízta meg új eljárás lefolytatásával és köztudományvétel elvégzésével.⁵¹ A győriek tudósítása szerint október 13-án többen tanúskodtak az Essegváriak, mint a veszprémi kanonokok birtokjoga mellett, ezért az országbíró november 15-én eskü tételére kötelezte a feleket a győri káptalan előtt. Az eskü időpontjául 1359. január 13-át tűzte ki, amelyet az Essegváriaknak kellett letenni vélt igazuk bizonyítására: ha megteszik, *Guepolth* az övék marad, ha nem az 1235. évi fehérvári káptalani oklevél értelmében a veszprémi kanonokoké lesz.⁵² Mivel a település a továbbiakban nem fordult elő a káptalan birtokai között, feltételezhető, hogy az eskü letételét követően a birtok az Essegváriaké lett.

A következő évben a bakonybéli bencések Szentmárk birtokán történt hatalmaskodás az Essegváriak részéről. Az ezúttal hiteleshelyként eljáró veszprémi káptalan

⁴⁶ VespReg 439. sz.

⁴⁷ VespReg 486. sz.

⁴⁸ Nyilvánvaló tévedés. Az ugyancsak a veszprémi székeskáptalan által bírt Gyimót és Gyipót okleveleinek elválasztására lásd KARLINSZKY 2013. 158. és 182.

⁴⁹ VespReg 487. sz.

⁵⁰ Hibás dátummal, de az 1235-ös eredetihez hasonló tartalommal: VespReg 274. sz., AOkl XIX. (1335) 814. sz.

⁵¹ VespReg 488. sz. A köztudományvétel a középkori bírósági bizonyítási eljárás egyik formája volt, amelynek során mindkét fél tanúk állításával igyekezett a maga javára eldönteni a pert.

⁵² VespReg 504. sz. Párhuzamosan a gyipóti és mesteri perrel egyezség is született a kanonokok az Essegváriak között egy másik ügyben. A billegei és bándi vámnál, amelyet 1334-ben uralkodói adományként nyert el a familia – lásd: AO III. 78–79. (65. sz.) – a kanonokok áruval megrakott jobbágysai is tartoztak ezentúl leróni a járandóságot. (VespReg 498. sz.)

1359. július 2-i jelentése szerint június 28-án Essegvári Tamás fiai, Miklós és János Szentmárk községben egy kisebb területen lekaszálták a búzát és szekerre rakták. Amikor a bakonybéli apát emberei a szekeret lefoglalva a templomba zárták, az Essegváriak bándi jobbágycsoportja az egyházat feltörték, az apát jobbágycsoportjai közül többet megsebesítve a szekeret rakományával és az elé fogott két ökörrrel együtt elhajtották.⁵³ Az ügy megjárta az udvart is, és a Vilmos kápolnaispán megbízásából eljáró fehérvári káptalan 1359. szeptember 16-án egyezséget hozott létre a felek között.⁵⁴ Ennek értelmében november 18-ára tüzték ki a szomszédok és határosok jelenlétében a Mesteri⁵⁵ és Szentmárk birtokokat elválasztó határok újbóli megjárását és tisztázását.

Utóbbi oklevélből kiderül, hogy Mesterit ekkor – hacsak egy rövid időre is – megszerették a bándi vár urai. Megmelegedni azonban nem tudtak szerzeményükön, ugyanis 1361-ben a szomszédos Herend birtokosai, a lövöldi karthauziak és a káptalani Mesteri közötti vitás határok kapcsán folyt eljárás. A per tárgyát képező terület 1 ekealja nagyságú volt.⁵⁶ Két évvel később, 1363-ban az Essegváriakkal folytattak pert a veszprémi kanonokok Mesteriért. Kezdeményezésüket az 1082-re keltezett Szent László-féle (hamis) összeírásra alapozták, és az abban foglaltaknak megfelelően 6 ekealja területre tartottak igényt. A több éven át húzódó eljárást 1367-ig tudjuk nyomon követni. A Bebek István országbíró parancsára⁵⁷ eljáró fehérvári káptalan július 1-ét követő jelentésében beszámolt arról, hogy 4 ekealja területet a perbe vontak jóváhagyásával a veszprémi kanonokoknak elhatároltak, 1–1 ekealja terület kihasítása ellen pedig az Essegváriak, illetve a lövöldi perjel tiltakozott.⁵⁸ Mindeközben az Essegváriak érvényt szerezve vélt mesteri földesuraságuknak, a veszprémiek egy ottani jobbágyát megverve elragadták annak négy jobb sertését.⁵⁹ Az országbíró a lövöldi perjel ügyét – a hatalmaskodás disznókra vonatkozó 3 márkás bírságösszege alapján – különválasztva 1368. május 16-án összevonta a két eljárást, és október 6-ra kért jelentést a fejleményekről. Ekkorra várta a beszámolót a hiteleshelyi eljárás lefolytatására ez alkalommal megbízott győri káptalantól, hogy a szeptember 15-re kitűzött újabb mesteri kiszállás során történt-e ellentmondás a lövöldi perjel által vitatott 1

⁵³ PRT VIII. 338. (75. sz.).

⁵⁴ PRT VIII. 338–339. (76. sz.).

⁵⁵ Bár ez alapján esetleg feltételezhetnénk, hogy Gyipóttal együtt Mesteri szintén az Essegváriak birtokába került, a későbbiekben kiderül, hogy ez a település – legalább annak 6 ekealja területre rúgó része – a veszprémi káptalané maradt. Az oklevelek szövege alapján egyértelműen bándi jobbágyok által elkövetett hatalmaskodásról olvashatunk (1358: „*et post hec universi jobagiones eiusdem filiorum Thome de eadem Band*”).

⁵⁶ VespReg 552. sz. és 553. sz.

⁵⁷ VespReg 607. sz.

⁵⁸ VespReg 610. sz.

⁵⁹ PHO 172–173. (158. sz.).

ekealja területen túl „bárhon fekvő” másik 1 ekealja területnek a veszprémiek részére történő iktatásnak.⁶⁰

Az Essegvári famíliával ezt követően Mesteri szomszédságában normalizálódtak a viszonyok. Utolsó, elszigetelt konfliktusokról 1501-ből származó adattal rendelkezünk. Ekkor Essegvári György özvegye, Veronika, és fia, Ferenc jobbágycsaládok a Mesteriben lévő kanonoki rétet lekaszálták, amivel 200 (!) forint kárt okoztak a testületnek.⁶¹

FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM

- DF = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest; Mohács előtti gyűjtemény, Diplomatikai Fényképtár
- DL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest; Mohács előtti gyűjtemény Diplomatikai Levéltár
- LDM RA = Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém; Régészeti Adattár
- VFL III.1.a.1. = Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár, Veszprém; Veszprémi káptalani levéltár, Veszprémi káptalan magánlevéltára, Documenta juris possessionarii, 1780 előtti birtokjogi iratok
- AO = NAGY Imre (szerk.): *Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis / Anjoukori okmánytár. I–VI.* Budapest, 1878–1891. VII. TASNÁDI Nagy Gyula (szerk.). Budapest, 1920.
- AOkI = KRISTÓ Gyula (szerk.): *Anjou-kori oklevéltár. I–.* Budapest–Szeged, 1990–.
- ÁÚO = WENZEL Gusztáv (ed.): *Árpád-kori új okmánytár / Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. I–XII.* Pest–Budapest, 1860–1874.
- BOGDÁN István (1978): *Magyarországi hossz- és földmértékek a XVI. század végéig.* Budapest. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai IV., Levéltártan és történeti forrástudományok 3.)
- CD = FEJÉR, Georgius: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I–XII.* Buda, 1829–1844.
- CSÁNKI III. = CSÁNKI Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. III.* kötet. Budapest, 1897. (Hunyadiak kora Magyarországon)
- DHA = GYÖRFFY, Georgius (ed.): *Diplomata Hungariae Antiquissima. Vol. I. 1000–1131.* Budapest, 1992.
- ENGEL Pál (2001): *Magyarország világi archontológiája 1301–1457 – Középkori magyar genealógia. (Magyar Középkori Adattár.)* CD–Rom. Budapest.
- FNESZ = KISS Lajos: *Földrajzi nevek etimológiai szótára. A–K, L–Zs.* Budapest, 1988.
- GLASER Lajos (1929–1930): *Dunántúl középkori úthálózata I–II. Századok 63–64 (1929–1930) 138–167., 257–285.*

⁶⁰ VespReg 622. sz.

⁶¹ VFL III.1.a.1. Márkó 29. (DF 201533.).

- HO = IPOLYI Arnold – NAGY Imre – PAUR Iván – RÁTH Károly – VÉGHÉLY Dezső (kiad.): *Hazai okmánytár. / Codex diplomaticus patrius. I–VIII.* Győr–Budapest, 1865–1891.
- HORVÁTH Richárd (2002): *Várak és politika a középkori Veszprém megyében.* Debrecen. [Doktori disszertáció.]
- KARÁCSONYI János (1995²): *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig.* Budapest.
- KARLINSZKY Balázs (2013): *A veszprémi káptalan a középkorban. A veszprémi székeskáptalan középkori birtokai.* Piliscsaba. [Doktori disszertáció.]
- KARLINSZKY Balázs (2016): A veszprémi székeskáptalan 1082. évi birtokösszeírását tartalmazó hamis oklevél keltezése. *Fons* 23 (2016/1) 63–85.
- KOPPÁNY Tibor (1967): Középkori templomok és egyházas helyek Veszprém megyében. In: ÉRI István (szerk.): *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 6. Veszprém.
- KRISTÓ Gyula (1994): Bakony. In: KRISTÓ Gyula (főszerk.), ENGEL Pál – MAKK Ferenc (szerk.): *Korai Magyar Történeti Lexikon. IX–XIV. század.* Budapest.
- KRISTÓ Gyula (2005): Az Árpád-kori településnév-adás (kézirat) *Onomastica Uralica* 3. <http://onomaural.klte.hu/onomural/kotetek/ou3a.html> (A letöltés ideje: 2021. január 27.)
- KUBINYI András (1989): Mezővárosok egy városmentes tájon. A középkori délnyugat Magyarország. *Tapolca Városi Múzeum Közleményei* 1 (1989) 319–332.
- MEV 1437–1464. = DRESKA Gábor – KARLINSZKY Balázs (szerk.): *Monumenta ecclesiae Vesprimiensis 1437–1464. A Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár középkori oklevelei.* Veszprém, 2014. (A veszprémi egyházmegye múltjából 25.)
- MEZŐ András (1996): *Templomcím a magyar helységnevekben (11–15. század).* Budapest.
- MREV = FRAKNÓI, Guilelmus – LUKCSICS Josephus (edd.): *Monumenta Romana episcopatus Vesprimiensis. / A veszprémi püspökség római oklevéltára. I–IV.* Budapest, 1896–1907.
- MRT 2. = ÉRI István (szerk.): *Veszprém megye régészeti topográfiája. A veszprémi járás.* Budapest, 1972. (Magyarország régészeti topográfiája 2.)
- MRT 3. = BAKAY Kornél (szerk.): *Veszprém megye régészeti topográfiája. A devecseri és sümegi járás.* Budapest, 1972. (Magyarország régészeti topográfiája 3.)
- NEMES Gábor (2006): Az Atyusz nemzetség. In: J. ÚJVÁRY Zsuzsanna (szerk.): *Tanulmányok fél évezred magyar történelméből.* Piliscsaba. (Pázmány történelmi műhely 2.). 7–29.
- PHO = DRESKA Gábor: *A pannonhalmi konvent hiteleshelyi működésének oklevéltára I. (1244–1398).* Győr, 2007. (A Győr Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 6.)
- PRT VIII. = SÖRÖS Pongrácz: *A bakonybéli apátság története. Az önállóság kora 1023–1548.* Budapest, 1903. (A Pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története 8.)
- RAINER Pál (2008): Segvártól Essegvárig. A bándi vár és birtokosainak történetéből. *Castrum* 8 (2008/2) 7–47.
- RegArp = SZENTPÉTERY Imre – BORSA Iván (szerk.): *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke / Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica.* Budapest, 1923–1987.
- SOLYMOSI 1994. = SOLYMOSI László: Prédium. In: KRISTÓ Gyula (főszerk.), ENGEL Pál – MAKK Ferenc (szerk.): *Korai Magyar Történeti Lexikon. IX–XIV. század.* Budapest. 557.
- SOLYMOSI László (2001): Transfixum – oklevélritkaság a XIII. századból. In: NEUMANN Tibor (szerk.): *Tanulmányok a középkorról.* Piliscsaba. (Analecta mediaevalia 1.) 229–250.

- SOLYMOSI László (2006): *Írásbeliség és társadalom az Árpád-korban*. Budapest.
- TÓTH Endre (2021): *Egy ismeretlen 11. századi veszprémi püspök: András*. [Sajtó alatt.]
- C. TÓTH Norbert (2010): Világi igazgatás Magyarországon a Zsigmond-korban, különös tekintettel Veszprém megyére. In: HERMANN István – KARLINSZKY Balázs (szerk.): *Megye-történet. Egyház- és igazgatástörténeti tanulmányok a veszprémi püspökség 1009. évi adománylevele tiszteletére*. Veszprém. (A Veszprém Megyei Levélár kiadványai 22. / A veszprémi egyházmegye múltjából 22.) 319–344.
- VeszpReg = KUMOROVITZ L. Bernát (összeáll.): *Veszprémi regeszták (1301–1387)*. Budapest, 1953. (Magyar Országos Levéltár kiadványai II/2.)
- VMFN IV. = BALOGH Lajos – ÖRDÖG Ferenc – VARGA Mária (szerk.): *Veszprém megye földrajzi nevei IV. A veszprémi járás*. Budapest, 2000. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 194.)
- VMHL = ILA Bálint – KOVACSICS József: *Veszprém megye helytörténeti lexikona*. Budapest, 1964. (Magyarország helytörténeti lexikona)
- VO = GUTHEIL Jenő (szerk.), KREDICS László (kiad.): *Veszprém város okmánytára. Oklevelek a veszprémi érseki és káptalani levéltárakból (1002–1523)*. Veszprém, 2007. (A veszprémi egyházmegye múltjából 18.)
- VOSuppl = ÉRSZEGI Géza – SOLYMOSI László (összeáll.): *Veszprém város okmánytára. Pótkötet. (1000–1526)*. Veszprém, 2010. (A veszprémi egyházmegye múltjából 20.)
- WEISZ Boglárka (2013): *A királyketteje és az ispán harmada. Vámok és vámszedés Magyarországon a középkor első felében*. Budapest. (Magyar történelmi emlékek. Adattárak.)
- ZsO = *Zsigmondkori oklevéltár. I–XIII*. Összeáll. BORSA Iván – LAKATOS Bálint – MÁLYUSZ Elemér – MIKÓ Gábor – NEUMANN Tibor – C. TÓTH Norbert. Budapest, 1951–2017. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II/1., 3–4., 22., 25., 27., 32., 37., 39., 41., 43., 49., 52., 55.)
- ZSOLDOS Attila (2011): *Magyarország világi archontológiája 1000–1301*. Budapest. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 11.)